

Is Hengelo's oude centrum nog te redden?

Evenals het stuk over Hilversum in het septembernummer 1977 van dit blad zouden we dit verhaal over Hengelo de titel kunnen geven: „Hengelo, half gesloopt”.

Het is nog niet zo dat het gemeentebestuur van Hengelo allerlei grote, in het niets eindigende boulevards heeft laten aanleggen, maar toch zijn er wel enige overeenkomsten in ontwikkeling, karakter en sloop van beide plaatsen. Vooral het historische karakter treft ons. Hilversum is evenals Hengelo een oud boerendorp met textielindustrie, waarbij later andere industrie is gekomen; Hilversum heeft 94.000 inwoners, Hengelo 73.000. Beide plaatsen hebben lang hun dorpskarakter behouden, maar verliezen dat steeds meer door sloop en nieuwbouw in de dorpskern. In beide plaatsen is langzamerhand niet veel meer overgebleven van het werkelijk oude. Een bezoeker, die in Hengelo komt, zal op het eerste gezicht weinig ontdekken, dat meer dan anderhalve eeuw oud is, en zich er daarom misschien weinig om bekommeren dat er in de binnenstad plaats gemaakt wordt voor moderne bouwwerken.

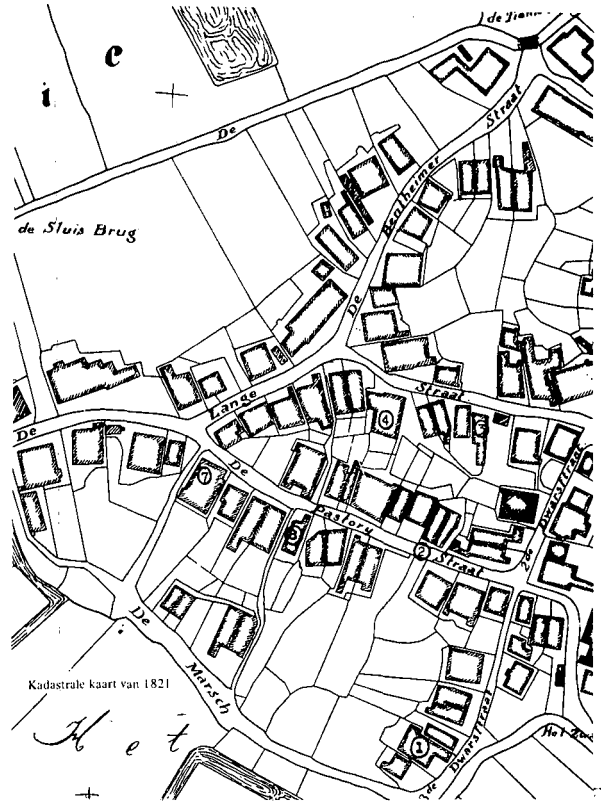
Toch heeft ook Hengelo, ondanks de bombardementen van oktober 1944, het één en ander over dat de moeite van het behouden waard is.

Geschiedenis

De naam Hengelo komt volgens sommige bronnen van „eng” en „loo”, d.w.z. een bosrijke laagte bij een eng.

In de 15e eeuw bestond het dorp o.a. uit de Hof te Hengelo, een havezate omringd door een gracht. Het huis raakte echter in de 18e eeuw in verval, mede door de moeilijke financiële positie waarin de toenmalige eigenaars, de baronnen Mulert, zich in die tijd bevonden. Huis en landerijen werden omstreeks 1830 verkocht en al spoedig werd het huis afgebroken. Alleen de 17e eeuwse poort kan men nog bewonderen als ingang van het landgoed „Stroot” in Tweekelo (gemeente Enschede), waarheen hij later verplaatst is. Hengelo was als dorp lange tijd veel onbelangrijker dan omliggende plaatsen als Enschede, Borne en Delden. Zo bezaten de Burgers van Hengelo in 1675 als vermogen 58.000 gulden, terwijl die van Borne, dat reeds over een vrij grote textielindustrie beschikte, 322.000 gulden bezaten.

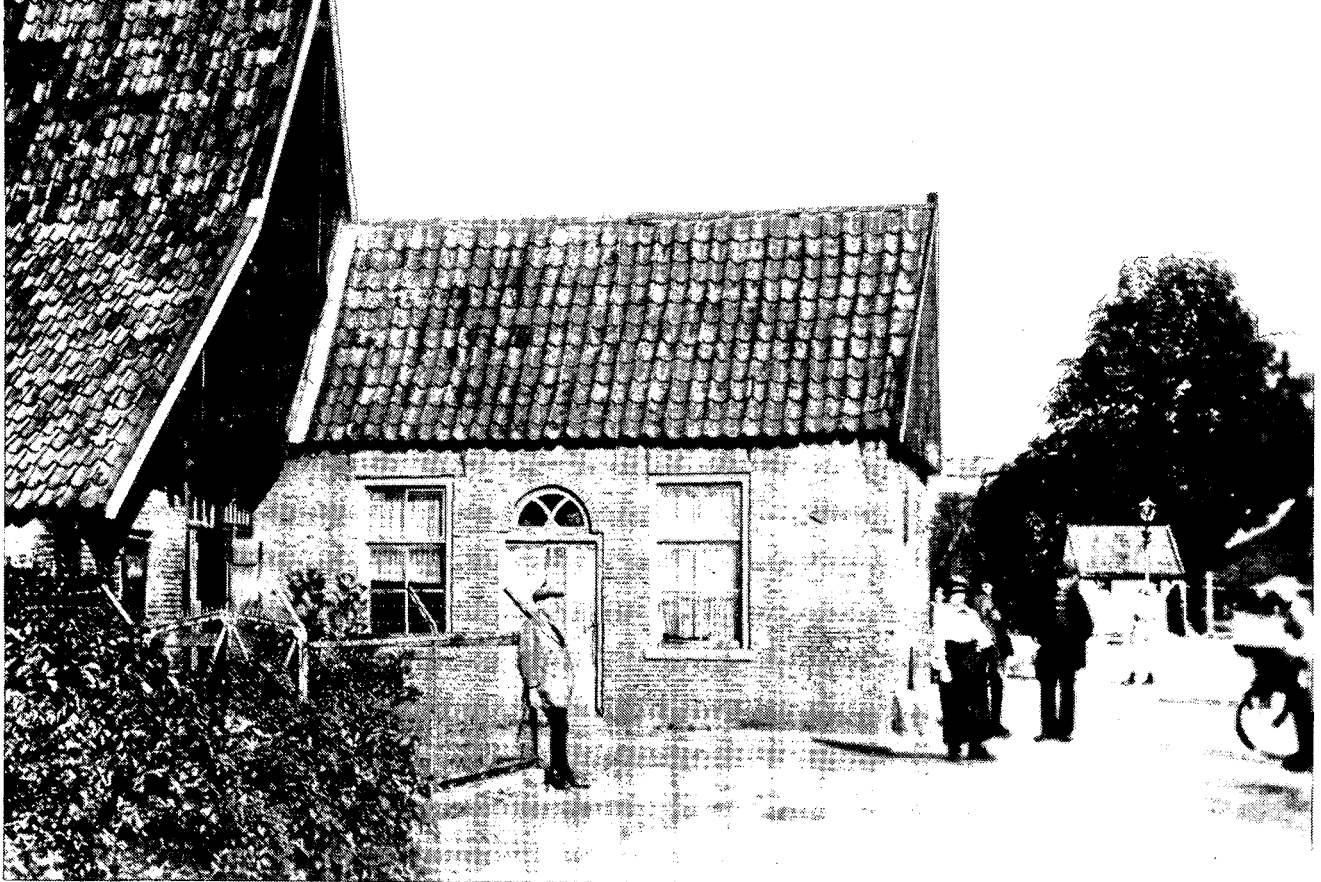
Omstreeks 1750 kwam ook in Hengelo de textielindustrie op en daarmee verloor de

Een vergelijking van de kadastrale kaart van 1821 met die van 1977

1. Damastweverij van Wolter ten Cate
2. „Het Neutje”
3. Het pand van de familie Nijhoff
4. Lambooyhuis
5. Ned. herv. Kerk.
6. Voormalige kosterwoning
7. Thomassonhuis
8. Poolhuis

plaats langzamerhand zijn agrarisch karakter. In 1795 was 52% van de bevolking in de nijverheid werkzaam, in 1899 was dit gestegen tot 76%.

In 1802 werd Hengelo een zelfstandige gemeente. In deze gemeente nam halverwege de 19e eeuw de industriële bedrijvigheid nog toe. C. T. Stork richtte er een grote weverij op, omdat hij zijn bedrijf in Oldenzaal niet kon uitbreiden. De komst van de spoorwegen was voor Hengelo van grote betekenis. Het kwam op een knooppunt van spoorlijnen te liggen. Daardoor was er een gunstig klimaat voor industriële vestiging ontstaan. Dat bleek uit het stichten van de Nederlandse Katoenspinnerij in 1865 en van de machinefabriek van Stork in 1868.

Met de industrie groeide Hengelo, helaas uit stedenbouwkundig oogpunt niet altijd even mooi, zoals bij zoveel industriesteden het geval was. Wel werd in 1911 door toedoen van C. F. Stork het tuindorp aangelegd, een wijk van goede arbeiders- en beambtenwoningen, die zeer zeker kan gelden als een aardig voorbeeld van stedenbouw rond de eeuwwisseling.

Een gebeurtenis, die tenslotte grote invloed op de stedenbouwkundige ontwikkeling van Hengelo heeft gehad, was het bombardement van 6 en 7 oktober 1944, waarbij in de binnenstad grote verwoestingen werden aangericht. De bombardementen waren onder meer op het station gericht, als we van gericht mogen spreken. Op de open plekken, ontstaan na de sloop van de ruïnes,

verrezen nieuwe gebouwen, die vaak niet pasten bij de oude bebouwing. Door dit gebrek aan eenheid had men vaak de neiging om oude panden, die „niet meer in het hedendaagse stadsbeeld pasten”, te slopen. Zo is er zelfs na de tweede wereldoorlog nog veel verdwenen, dat de moeite van het behouden waard was geweest.

Langzamerhand is nu in Hengelo het besef doorgedrongen dat er niet te veel meer gesloopt mag worden.

Wat bezit Hengelo nu nog dat in elk geval behouden moet worden? Daarvoor moeten we eerst kijken naar het karakter van de plaats.

Karakter

De binnenstad heeft hier en daar nog een dorps karakter, zoals we aan de verspringende rooilijn kunnen zien. Aan enkele kanten wordt deze binnenstad begrensd door industrieën als Stork en de Heemaf, de laatste op het terrein van het voormalige Huis Hengelo.

Daaromheen vinden we de wijken uit de tweede helft van de 19e en uit de 20e eeuw. Het geheel wordt doorsneden door verschillende beekjes, die op sommige punten Hengelo een landelijk aanzien geven en die op andere punten ondergronds gemaakt zijn. Aan de zuidrand van de stad verrijzen verschillende boortorens van de zoutindustrie; boortorens, die niet meer als zodanig gebruikt worden, maar geenszins het landschap ontsieren en derhalve als museum-

Ten Cate-pand aan de Willemstraat; gesloopt.

De foto dateert uit ca. 1920?

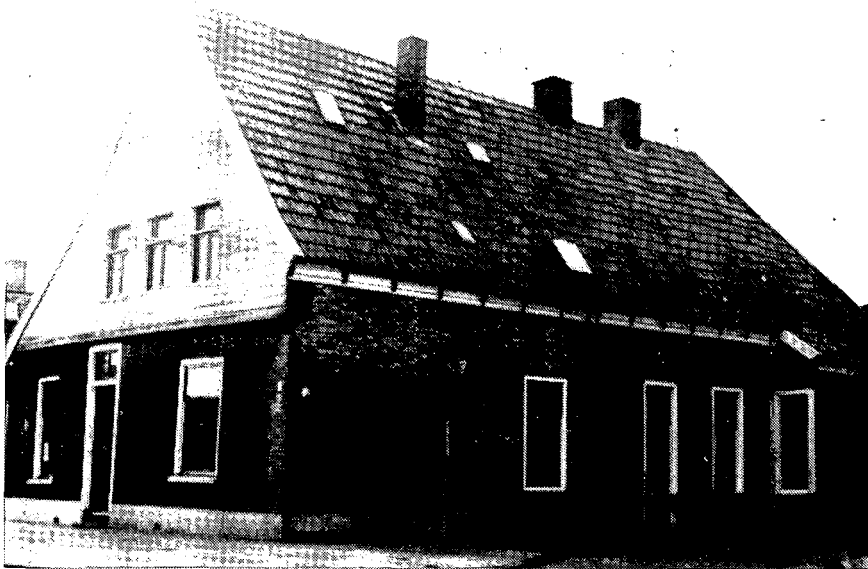
stukken van industriële vormgeving gehandhaafd worden op hun oorspronkelijke plaats.

Het gaat ons echter in dit bestek om de binnenstad. Met name het oudste stukje binnenstad, ongeveer begrensd door de Marskant, Willemstraat, Langestraat en Deldenerstraat. Het interessante van dit gebied zit hem behalve in een aantal oude panden ook in het paden- en stratenpatroon, dat evenals de verkaveling nauwelijks gewijzigd is sinds 1821, zoals we kunnen zien als we de kadastrale kaart van 1821 vergelijken met de hedendaagse.

In dit gebied liggen en lagen de panden, die als oudste van Hengelo gelden.

Oude panden

Met opzet gebruiken we hier het woord „lagen”, want één van de twee alleroudste, het zogenaamde Ten Catepand aan de Willemstraat, is niet meer, ondanks de aktie die gevoerd is om het te behouden. Het was gebouwd in de eerste helft van de 17e eeuw en werd omstreeks 1750 door Wolter ten Cate in gebruik genomen voor zijn nieuwe damastweverij. Een zeer belangrijk historisch bouwwerk dus, want in die tijd begon de textielindustrie in Hengelo op te komen. Het gebouw had de vorm van een Twentse

boerderij met houten topgevel. Later was er aan de straatzijde nog een smal woongedeelte voorgebouwd. Het geheel is in 1976 uit elkaar genomen om plaats te maken voor nieuwbouw van de Rabobank. Een actie om de boerderij te redden mocht niet baten, de sloopvergunning werd afgegeven door de gemeente. Een bezwaarschrift tegen wijziging van het bestemmingsplan bracht de partijen rond de tafel. Herbouw van het pand lijkt nu mogelijk, temeer daar de fundamenten er nog liggen en de houten constructie, die altijd verplaatsbaar was bij dergelijke gebouwen, nog intact is. Helaas heeft de gemeente naar haar zeggen geen geld voor de herbouw, zodat het nu van particulier initiatief afhangt.

Het andere pand uit de 17e eeuw is het voormalige cafe „Het Neutje” aan de Pastoriestraat, vermoedelijk tussen 1650 en 1700 gebouwd. Ook dit leidt een noodlijdend bestaan. De zijgevel vertoont nog de oorspronkelijke leemwand met houten vakwerk, maar de houten topgevel is verdwenen, terwijl verder de voorgevel is bepleisterd. Herstel is gewenst van dit monument, dat later gedegradeerd is tot een soort jeugdsociëteit met daarmee samenhangend slecht onderhoud.

Aan de Langestraat ligt een van de weinige gebouwen in de binnenstad, die nog over een houten topgevel beschikken, ook al is dat aan de achterzijde die slechts via gangetjes en achtertuintjes bereikt kan worden. Het is een huis uit 1700, nu bewoond door de familie Nijhoff. Hiernaast ligt een van de drie oudste zogenaamde afdakwoningen, ook uit de 18e eeuw. Dit heeft in de vorige eeuw wel enige verbouwing ondergaan, maar is bij die gelegenheid niet mishandeld. Een buitengewoon aardig stukje Hengelo wordt aan dezelfde straat, maar dan vooral aan de achterzijde, gevormd door het Lambooyhuis, een vroegere herberg die eveneens in de 18e eeuw gebouwd is. Men waant zich op het platteland, als men de achterzijde bekijkt en geen acht slaat op de flats in de omgeving. De topgevels hebben in de loop van de tijd plaats gemaakt voor wolfsdaken. In de zandsteenplint zijn oude grafzerken gebruikt die bij herstelwerkzaamheden uit de kapel van het Huis Hengelo waren

*Van boven naar beneden
Thomassonhuis, „Het Neutje” en het Lambooyhuis.*

gehaald. De kapel werd later, 1839, gesloopt. De Ned. Herv. gemeente moest nl. in 1836 naar een nieuw gebouw omzien, omdat de kapel bij een storm in dat jaar grote schade had geleden. Te groot, vond men, om het uit 1545 stammende bouwwerk te restaureren. In 1839 werd de nog bestaande N.H. kerk aan de Deldenerstraat in gebruik genomen, een waterstaatskerk, die sinds kort niet meer in gebruik is. De kerkgemeente had bij de bouw niet zo veel geld ter beschikking, zodat een grote toren ontbreekt. In het torentje op het gebouw hangt een kerkklok uit 1515, die afkomstig is van de gesloopte kapel.

Naast de N.H. kerk staat een voormalige kosterswoning, waarvan het oudste gedeelte vermoedelijk uit 1700 stamt. Het bovengedeelte is er in de eerste helft van de vorige eeuw opgezet. Eiken balken en een leemwand geven aan de binnenzijde nog blijk van de ouderdom van het huis.

Tegenover de kerk, op de hoek van de Deldenerstraat en de Pastoriestraat bevindt zich het Thomassonhuis, dat waarschijnlijk stamt uit de 17e eeuw. Nog een van de weinige huizen in Hengelo met een houten topgevel, ook al is die in de dertiger jaren van horizontale planken voorzien terwijl zo'n gevel uit verticale planken behoort te bestaan. Dit huis is overigens goed onder-

houden. Een laatste huis, dat in elk geval genoemd dient te worden, is het Poolhuis, genoemd naar dokter Marius Pool, die er omstreeks 1740 woonde. Dit huis, dat evenals het vorige aan de Pastoriestraat staat, verkeert in een verregaande staat van verval. De achtergevel ligt door een brand al lange tijd open. De zijgevel is in de jaren dertig voorzien van grote staldeuren, zodat het huis eerst als stal en later als garage gebruikt kon worden. Het huis vormt nu een veredeld soort plakbord voor reclame e.d.. De gemeente Hengelo heeft het nog niet nodig gevonden er iets aan te doen. Als er nog even gewacht wordt, hoeft dat ook niet meer en kan er op deze plaats een prachtige beton-glasconstructie neergezet worden. Dan kan er weer een stukje oud-Hengelo slechts in prentbriefkaartenboekjes teruggevonden worden.

Het is te hopen dat er heel spoedig iets gedaan wordt aan deze historische kern van Hengelo, opdat in elk geval de hier besproken panden bewaard blijven en de oude verkaveling met zijn oude paden in stand gehouden wordt. Laten we eveneens hopen dat het gemeentebestuur van Hengelo zal denken aan de woorden, die de heer Schaefer als staatssecretaris gesproken heeft: „Ik ondersteun de restauratie van woonhuismonumenten ten volle”, zonder dat de gemeente de N.H. kerk zal vergeten.

drs. B. G. Boer

Het Poolhuis

Amsterdam. Sedert de vorige opgave is de (voorlopige) lijst van beschermde monumenten alweer aanzienlijk uitgebreid. Daarbij, tot onze grote voldoening, het gebouw „Paradiso” aan de Weteringschans in Amsterdam. In verband met bouwplannen van de hoteleigenaar Bouwes was „Paradiso” gedoemd te verdwijnen. Afgezien van de bezwaren die hiertegen rezen – ook van de zijde van Heemschut – zou o.a. ook het Huis van Bewaring aan de Weteringschans worden gesloopt. Die nieuwbouwplannen zijn nog steeds niet rond, maar inmiddels is „Paradiso” gered. Het gebouw kwam, naar een ontwerp van G. B. Salm, in 1879-1880 tot stand, bedoeld voor samenkomsten van de Vrije Gemeente. Het voormalige „kerk”-gebouw is op zich en in zijn detaillering een combinatie van Romaanse en Vroeg-Christelijke architectuuropvattingen en sluit als zodanig aan op de historiserende architectuurstromingen uit de jaren 1850-1860. Door de situering in een bocht van de Weteringschans is het pand bovendien een bepalend element in het stadsbeeld ter plekke.

Nu het gebouw beschermd is, zou het o.i. wel sterk aanbeveling verdienen het eens flink onderhanden te nemen en vooral de „moderne” beschikking te laten verwijderen. Of het interieur, dat eveneens belangrijke architectonische waarde heeft, ook een beurt zou kunnen krijgen, is een vraag, waarop het moeilijk is door ons een antwoord te geven, de huidige bestemming van het gebouw in aanmerking nemende.

Den Haag. De inmiddels afgetreden mr. Van Doorn (CRM) heeft aan het dagelijks bestuur van de Ned.-Isr. gemeente laten weten, dat de voormalige synagoge aan de Wagenstraat, voorlopig niet afgevoerd zal worden van de lijst van beschermde monumenten. Mr. Van Doorn nam deze beslissing op de valreep, op advies van de Monumentenraad en van het gemeentebestuur. Er was door het bestuur van de Ned.-Isr. gemeente verzocht de synagoge van de lijst af te voeren. Zo dit zou zijn toegestaan, bestond er kans op sloop, hetgeen, gezien de architectuur van A. Roodenburg (1844) wel te betreuren zou zijn. De Monumentenraad is van oordeel, dat nog niet alle mogelijkheden tot behoud van de synagoge zijn onderzocht, met name een mogelijke aankoop door de gemeente 's-Gravenhage, waarbij het niet uitgesloten moet worden geacht dat het ministerie van Volkshuisvesting en